

סימן י"ז

פסקי בי"ד למפרע (לג ע"א)

א. יושם או יוחלט

הגמרא (לג ע"א) מביאה את מחלוקתם של רבי עקיבא ורבי ישמעאל בדין שור תם שווה מנה שנגח שור שווה מאתיים:

- **שיטת רבי ישמעאל: "יושם".** כלומר: בי"ד שמים את שווי הנזק ומחייבים את המזיק לשלם לניזק מחצית מסכום זה בהגבלה, עד חצי משווי של השור המזיק.
- **שיטת רבי עקיבא: "יוחלט".** כלומר: השור עצמו הופך להיות דרך התשלום של המזיק לניזק.

את שורש המחלוקת מסבירה הגמרא:

רבי ישמעאל סובר שהמזיק נעשה בע"ח של הניזק, ולכן יש כאן חובה ממונית גרידא, בלי קשר לשור המזיק עצמו. לעומת זאת, **רבי עקיבא** סובר שהניזק נעשה שותף עם המזיק על אותו שור, ולכן יש לו שייכות לגוף השור ממש.

ב. הוצאת ממון מיידית בחיובי תורה

ממחלוקת זו אפשר לזהות יסוד לגבי כל חיובי התורה: כאשר יש חיוב ממוני שהתורה מטילה על האדם – היא גם **מיד מבצעת אותו**. סימן לדבר: שיטת ר"ע. לשיטתו, כאשר התורה חייבה את המזיק לשלם לניזק חצי מגוף השור שהזיק – אין היא סומכת על האדם לבצע את התשלום, אלא מיד יוצרת אותו בעצמה: הניזק הופך באופן מיידי לשותף בשור.

אך צריך לדייק ולומר, שיסוד זה אינו קיים בכל המקרים. כאשר קיימת יותר מאפשרות אחת לשלם את החיוב הממוני שהטילה התורה – לא יוצרת התורה את התשלום בצורה מיידית אלא משאירה את בחירת אופן התשלום בידי האדם. כך, לדוגמא, עושה התורה לפי שיטת רבי ישמעאל: מאחר שהמזיק הופך בעל חוב – משאירה התורה בידו את הבחירה לגבי אופן התשלום.

דוגמא נוספת ליסוד זה של הוצאת ממון מיידית בחיובי תורה, מצינו בפסחים (מו

ע"א), שם נחלקו התנאים "כיצד מפרישין חלה בטומאה ביו"ט [של פסח]?"¹. וצדדי הספק הם כך: לא לאפות את החלה בכלל – אסור: שהרי יעבור על 'בל יראה' ו'בל ימצא' כאשר תחמיץ העיסה. לעומת זאת, גם לאפות את החלה אסור, שהרי ביו"ט הותרה אפייה רק לצורך אוכל נפש (שו"ע אר"ח סי' תצה סע"א), ומאחר שאפילו לכהן אסורה אותה חלה טמאה באכילה – אין בה דין של אוכל נפש.

בין הפתרונות שמעלה הגמרא, מובאת שיטת רבי יהושע, וז"ל:

אמר רבי יהושע: לא זה הוא חמץ שמוזהרין עליו בבל יראה ובבל ימצא. אלא, מפרישתה ומניחתה עד הערב, ואם החמיצה – החמיצה.

וביאור שיטתו מובא ברש"י (שם ע"ב, ד"ה "לא זהו") וז"ל:

דלאו דידיה הוא לאחר שקרא עליה שם [חלה]. וקרא כתיב 'שלך' אי אתה רואה – וזה אינו שלך ולא של חבירך, דאכתי לא מטא [הגיע] ליד כהן".

גם כאן אפשר לזהות את היסוד שהבאנו לעיל: מרגע שהפריש האדם את החלה, מיד מוציאה התורה את אותה חלה מידו ומעבירה לרשות הכהן, אף ללא צורך בקניין או בדעת המקבל.

דוגמא נוספת ליסוד הנ"ל יש בגיטין (מב ע"ב), שם מובאת מחלוקת תנאים לגבי עבד שמשתחרר בשן ועין, האם צריך גט שחרור או לא. ונראה פשוט, שלמ"ד דאין צריך גט, היינו שהתורה עצמה שחררה אותו ברגע שהתחייבו הבעלים לשחררו מחמת ההיזק. ובנוסף, אפשר לומר שגם למ"ד שצריך גט, היינו מן הצד האיסורי שבדבר: הפיכת העבד לישראל לעניין קיום מצוות. אך לצד הממוני באמת אין צורך בגט, שהרי התורה משחררת אותו בצורה מיידיית.

ג. ביה"ד משנים את המציאות למפרע

ידוע, שממון הוא תשלום בעבור השלמת הנזק ומשום כך הוא תמיד בשווי הנזק. כל תשלום שאינו בשווי הנזק² הוא קנס שבא כעונש. בנוסף, ידוע שחיוב ממוני נוצר על ידי עצם עשיית הנזק ע"י המזיק ותפקידו של בית דין הוא רק לברר את הנזק ולכפות על התשלום. לעומת זאת, בקנס, בית הדין גם יוצר את החיוב³.

¹ נזכיר, שאסור להפריש תרומות ומעשרות ביו"ט, מפני שניתן להפרישם מערב יום טוב. אך לעומת זאת, הפרשת חלה שלא ניתן לקיימה מערב יו"ט – הותרה לצורך אוכל נפש.

² קנס יכול להיות בשווי גדול מהנזק (כגון תשלומי כפל בגנבה) או בשווי קטן מהנזק (כגון "פלגא נזקא קנסא") או בשווי קצוב (כגון שלושים של עבד).

³ ועיין לעיל סימן ב', בעניין מודה בקנס ועדים זוממין.

אך לפי זה, קשה על מ"ד פלגא נזקא קנסא⁴: הרי, לשיטת ר"ע מועבר השור ברגע ההיזק לרשות הניזק מכורח החיוב הממוני. אך אם נאמר שעל חצי נזק מתחייבים מדין קנס – איך יכולה התורה להעביר את השור לרשות הניזק ברגע הנזק? הרי עדיין לא נוצר חיוב הקנס עד פסיקת בית הדין!

ונראה לתרץ על פי יסוד שמובא בתוספות (לג ע"א, ד"ה "איכא בינייהו"), שבתשלומי קנס בית הדין משנים את העבר ויוצרים בשעת פסיקת הדין חיוב למפרע משעה שנעשה הנזק. א"כ, את אותו חיוב למפרע מעבירה התורה מיד מידי המזיק לניזק.

ונראה, שיסוד זה של התוס' הוא מחודש מאוד. שהרי, אע"פ שישנם דינים רבים שנעשים למפרע, כגון: אדם שמצא מום באשה שקידש, הרי זה מקח טעות ומבוטלים הקידושין למפרע (עי' שו"ע אה"ע סי' קיז סע"ד), אך שם לא ידענו מראש שהחפץ הוא בעל מום, וזה בירור מציאות שהתחדש: באמת, מעולם לא היו קידושין. לעומת זאת, בדיני קנס – לכו"ע ברגע הנגיחה אין עדיין חיוב תשלום. בי"ד יוצרים למפרע ממש את החיוב.

ונראה להביא עוד דוגמא להמחשת היסוד:

כתב הרמב"ם בהלכות קידוש החודש (פ"ב ה"ח) וז"ל:

אפילו ראוהו בית דין וכל ישראל – ולא אמרו בית דין: 'מקודש' עד שחשכה ליל אחד ושלישים... אין מקדשין אותו.

ויש לתמוה: מדוע אם כבר ביררו בי"ד את האמת, אנו מונעים מהם לקדש את החודש בפועל בגלל השעה ביום? הרי ס"ס – כך היא האמת!

ונראה לתרץ על פי היסוד לעיל: כל מהות קדושת ראש חודש נובעת מכח בי"ד! לולא פסיקת בית הדין – באמת ראש החודש אינו מקודש⁵. ונראה שלכך כיון הרמב"ם בסוף ההלכה הנ"ל, שכתב: "שאינן הראייה קובעת אלא בית דין שאמרו מקודש הם שקובעין".

בצורה דומה מסביר בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' שי אות ז, ובסי' שיא אות ו) את שיטת ה"יש מפרשים" שדוחים התוספות בברכות:

בגמ' שם (ל ע"א) איתא: "טעה ולא הזכיר של ראש חודש בערבית – אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה בשחרית". וכתבו תוס' (ד"ה "לפי"):

⁴ עיין לעיל טו ע"א, ובתוס' ב ע"ב, ד"ה "אבל במחוברת".

⁵ ומ"מ, כשבי"ד מקדש את החודש – נעשה היום ר"ח אף מן הלילה שלפני למפרע. וכן בראש השנה – כאשר מקדשים את החודש ביום, נעשה אותו היום ראש-השנה מן הלילה שלפניו, למפרע.

יש מפרשים: דוקא בלילה ראשונה אין מחזירין אותו לפי שאין מקדשין החדש בלילה, אבל בלילה שניה מחזירין אותו שכבר מקודש מיום שלפניו ולא נראה לחלק.

בעל האבני נזר מסביר את סברת הי"מ, וז"ל (שם סי' שי):

שכח לומר יעלה ויבוא ערבית אין מחזירין אותו, שאין מקדשין החדש בלילה. והיינו, דאף שכשמקדשין החדש למחר מתקדש מתחילה לילה, מכל מקום כיון שעדיין אין הקידוש בפועל – לא חמיר כולי האי שיחזירו אותו.

ד. בדין עדים זוממין שהעידו אמת

באותו דיבור בדף לג ע"ב, מעלים התוס' שאלה: עדים שהעידו ששורו התם של פלוני נגח ביום שני, ובאו עדים להזימם, והודו שאכן שורו של פלוני נגח, אך ביום ראשון מצד אחד – החיוב נוצר רק בפסק הדין, וא"כ העדים הראשונים ניסו לחייבו במשהו מחדש, וישלמו מדין "כאשר זמם". מאידך, בי"ד יוצר את החיוב למפרע, ולכן כבר מרגע הנגיחה היה האדם חייב לשלם, ולא הוסיפו העדים דבר מעצמם, ומשום כך ייפטרו. והיכי לידיינו דיני להאי דינא?

ומכריעים תוס': מוכח שמשלמים, כדאיתא בהמשך הגמרא (עד ע"א) גבי מקרה שבאו עדים והעידו על פלוני שביום ב' הפיל את שן עבדו (ובכך שחררו, ופטור מתשלום על השן) ואח"כ סימא את עינו (וכאן כבר חייב לשלם לו על העין). לאחר מכן, באו עדים אחרים והזימום, אך העידו שבאמת נעשה הדבר בסדר הפוך ביום א'. ומסיקה הגמרא, שהעדים הראשונים חייבים, מכיון שברגע שהעידו עדיין לא נוצר הקנס. אי הכי, מוכיחים התוס', כך גם בנידו"ד. אמנם אנו אומרים שבי"ד יוצר למפרע את המציאות, אך ביחס לעדותם של העדים הזוממין אין אנחנו מתייחסים לשינוי המציאות שיצר בית הדין. כלומר: בי"ד אמנם יוצרים את חיוב הקנס למפרע, אך הוא עדיין לא נחשב בחיוב ממוני בפועל ממש.

ה. 'בחירה' ו'השגחה'

את ההיגיון של "חיוב למפרע" אפשר לנסות להבין ע"פ דברי המשנה באבות (ג, טו): "הכל צפוי והרשות נתונה". וידועה קושיית הרמב"ם (שם בפי"ה"ש): אם הכל צפוי תחת השגחת ה' – כיצד תיתכן בחירה חופשית לפיה "הרשות נתונה"?

בפירוש תוס' יום טוב שם מסביר, שכל הקושיה היא רק עבורנו, החיים תחת מימד

הזמן. אך "למעלה מן השמש" (קהלת א, ט) אין מימד של זמן, וממילא הקושיא ליתא⁶.

ו. שיטת ר"ע

בזבחים (כט ע"א) מובאת תמיהתו של רבי אליעזר על הפסוק: "וְאִם הָאָכַל יֶאֱכַל בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי פְּגוּל הוּא..." (ויקרא יט, ז): איך ייתכן שעל ידי אכילתו ביום השלישי – ייפסל הקרבן למפרע? משום כך מסביר רבי אליעזר שמדובר שחשב בשעת ההקרבה לאכול חוץ לזמנו.

על שיטתו מקשה רבי עקיבא: הרי בזב, זבה, שומרת יום כנגד יום ועוד, מצינו, שאע"פ שהם בחזקת טהרה, אם ראו – מטמאים אדם וכלים למפרע.

ואף כאן נראה, שגם ר"ע נקט כיסוד הנ"ל, שישנם דיני תורה שיוצרים את הפעולה למפרע⁷.

⁶ מאחר שגם במקום שבו אין מימד זמן, אפשר לומר שעדיין קיימים המושגים של "עבר", "הווה" ו"עתיד" – אין בעיה לומר שבי"ד משנים מכוח ההלכה, היינו כוח "למעלה מן השמש", את העבר.

⁷ ומעניין לציין, שהרמב"ם בתחילת פירושו על המשנה באבות לעיל, אשר גם בה מצאנו את היסוד הנ"ל כותב: "הפסקה הזאת כוללת עניינים גדולים מאוד, ולא יהיו אלא לרבי עקיבא". ונראה, שר"ע לשיטתו.